

V R a k o u s k u příslušelo 1902 ke skupině

	závodů	zaměst. osob
malozávodů s 1—5 osobami	443.355	789.250
k tonu domácích zaměstnanců	356.847	463.255
středních závodů s 6—20 zaměstnanými osobami	35.553	330.874
větších závodů s 21—100 zaměstnanými osobami	9.649	411.742
velkých závodů nad 100 zaměstnaných osob . .	2.751	746.604

V N ě m e c k u bylo 1895:

	závodů	zaměstn. osob
malozávodů (0—5)	1,987,733 = 92,7%	3,187,296 = 42,7%
středních závodů (6—50)	138,315 = 6,5%	1,879,680 = 25,1%
velkých závodů (51—.)	16,760 = 0,8%	2,393,139 = 32,2%
úhrnem	2,142,808 = 100%	7,460,115 = 100%

V Německu i poslední sčítání závodů ze dne 12. července 1907 ukázalo, že zatlačování řemesla způsobem nějak povážlivým nikde nevystupuje, že často současně a stejnoměrně se vzrůstem obyvatelstva vzrostlo i řemeslo a značněji než sama velkovýroba. Také v britské říši je průmyslová malovýroba stále silně rozšířena (v textilnictví dosavadní tendence velkozávodová zdá se, že již překročila vrchol), v některých oborech i v Americké Unii.

Arci statistické číslice nemohou udati, zda všichni ve výkazech jakožto samostatní podnikatelé uvedení také hospodářsky jsou samostatní, zdali a v jakém rozsahu tyto »statističtí řemeslníci« (Sombart) výrobně skutečně jsou činní a jak se majitelům oněch nejmenších, počtem tak čelně obsazených závodů v mnoha odvětvích řemeslných skutečně daří.

§ 11. Dnešní význam řemesla.

I. Ačkoli tedy nelze průmyslový rozmach novodobý, vzrůstem průmyslového obyvatelstva, počtu pracovních sil a mechanických motorů nebo číslicemi vývozu tovarů vyjadřovaný, pokládati za paralelní s vytlačováním řemesla, přece v ý z n a m ř e m e s l a v s o u b o r u ž i v o t a n á r o d o h o s p o d á ř s k é h o a s t á t n í h o c o do počtu příslušníků, co do poplatnosti daňové i po sociální stránce nadmíru k l e s l.

1. Řemeslnická výroba, která v středověku uhrazovala veškeré potřeby člověka po výrobcích průmyslových, pokud nebyly zhotovovány ve vlastní domácnosti pro vlastní její potřebu, ukonjuje dnes vždy menší procento těchto potřeb, t. j. k dosavadním výrobkům řemeslnickým přičleňuje se vývojem vždy větší množství nových

produktů, novými obory, již jen velkopřímýslými, vyráběných.

2. Velkovýroba dále staví se, jak shora ukázáno, nejen v nových odvětvích vedle dosavadní drobné výroby, nýbrž často i proti ní v leckterých starobyklých odvětvích řemeslnických, v nichž počtu samostatných výrobců ubývá a výroba soustřeďuje se ve velkozávodech s rostoucím počtem nesamostatných dělníků a zřízenců. Tento proces zatlačování drobné výroby velkou jest v některých, až dosud nečetných odvětvích již ukončen (hodinářství, cvočkářství, knihtiskařství, soukenictví, barvířství, mydlářství), v jiných v plném postupu (pivovary, mlýny, lihovary, sladovnictví), jinde v počátcích (obuvnictví, rukavičkářství).

3. Nepopíratelná tendence četných odvětví novodobé výroby průmyslové, soustřeďovati se ve velkých a vždy větších závodech na úkor drobné výroby, má tyto příčiny:

a) technické pokroky, zvláště přechod k výrobě strojní, která, pokud v dotyčném odvětví průmyslovém vůbec je možná, svojí úsporou času, práce i kapitálu neobyčejně stupňuje produktivnost práce a která, poněvadž nákladnost stroje neroste souměrně s jeho výkonností, sama v sobě opět má podnět k dalšímu zvětšování;

b) zdokonalení dopravních cest a prostředků, které svojí levností, rychlostí, přesností a bezpečností i teritoriálním rozvětvením usnadňuje produkci pro světový trh a umožňuje tím přechod k velkovýrobě, kdežto vlastní samostatné řemeslo od počátku vždy jen o místní trh se opíralo, a kde řemeslníci již i dříve pracovali pro obchodnického organisátora odhytu, zejména exportního, byli již vlastně článkem organisace velkovýrobní;

c) vzrůst movitého kapitálu, produktivní umístění hledajícího a ve velkovýrobě průmyslové s její značnou potřebou kapitálovou na stroje, suroviny, dělnické mzdy i s jejím vyšším ziskem podnikatelským (proti zemědělství) výhodné uložení nalézajícího;

d) moderní soustřeďování potřeb, jaké nastává nahromadováním se lidstva ve velkoměstech a v báňských i průmyslových okresích, i ujednocování živelních potřeb a zvyklostí v širokých massách obyvatelstva, obrovské potřeby státu, zemí a obcí pro účely vojenské, námořnické, školské, humanitní, komunikační a j., dodávky pro velké

ústavy a podniky průmyslové, hornické a dopravní, pro velké sklady prodejní a spolky konsumní, které umožnilo hromadnou (nikoliv individuální) výrobu;

e) konečně četné velkolepé a složité úkoly, jež moderní život kulturní průmyslu ukládá a jejich provádění vyžaduje rovněž sice pracovníků řemeslnicky vycvičených, zároveň však i vysoce vzdělaných sil technických a mohutných zařízení mechanických, hospodářské pomůcky řemesla daleko přesahujících (vodovody, plynárny, mosty, parní jeřáby, válečné lodi), byť i jednotlivé jejich součástky byly namnoze výrobky řemeslnickými.

Sám moderní hospodářský i kulturní vývoj vede tudíž k rozšiřování velké výroby na úkor drobné, kapitalistická velkovýroba je právě tak jen plodem celkových hospodářských poměrů a potřeb novodobých, jako bylo řemeslo a jeho cechovní zřízení plodem a doprovodem středověkého hospodářství městského.

4. Velkovýroba dobývá nad malovýrobou převahy

a) technickou pokročilostí, zejména vyspělejší dělbou práce, strojovou výrobou, snažším a rychlejším využíváním vynálezů, vyšší inteligencí technických sil řídicích;

b) kapitálovou přemocí, která dopouští levnější nákup surovin i látek pomocných ve velkém, snadnější a levnější dosažení úvěru, převzetí i největších objednávek, práci do zásoby, snadnější překonání nepříznivých konjunktur i zdolání konkurence;

c) dokonalejší obchodní organizací, zejména pokud se týče hledání odbytů a používání reklamy;

d) snažší organizací v kartelech, družstvech, odborných společnostech naproti dodavatelům (surovin) i spotřebitelům (tovarů) i naproti správě veřejné (vliv na sazby celní i železniční).

IV. Hospodářský proces za tlačování drobné výroby velké má výhody i vady.

1. S hlediska ryze výrobního (národohospodářského) není pochyby, že ve velkovýrobě tímž kvantem práce lze vyrobiti statků více, levněji a rychleji nežli drobnou výrobou; i s hlediska sociálního pak poskytují průmyslové závody dělníkům příznivější podmínky existenční, zejména vyšší mzdy, kratší dobu pracovní i bohatší humanitní zařízení, nežli podniky maloživnostenské, a daleko snažší je u velkopodniků zákonné donucení k jistým výkonům v zájmu dělnictva.

2. Naproti tomu blahobyt národní nezáleží jen na velikosti nebo absolutním přírůstku produkce statků, nýbrž i na způsobu, jakým výtěžek produkce národa (důchod národní) jest rozdělen mezi jednotlivé výrobní třídy a vrstvy. Tu pak je zřejmo, že vítězným postupem velkovýroby v četných odvětvích průmyslových odsuzuje se k zániku a vymizení vrstva samostatného středního vyrábělstva průmyslového, která je zvláště v městech důležitou součástí samostatného t. zv. středního stavu, z čehož vzniká otázka maloživnostenská jakožto součást novodobé otázky sociální.

3. Bývalo namítáno, zdali vzhledem k nepochybným pokrokům a přednostem velkovýroby po stránce hospodářsko-technické i sociální je vůbec žádoucí, aby střední stav řemeslnický byl zachován, je-li zachování průmyslové malovýroby vůbec možno a není-li tato alespoň ve většině průmyslových oborů překonanou výrobní formou, která nemá již existenčního oprávnění a vývojové schopnosti a která, jsouc neodvratně odsouzena k zániku, nemá lidí býti uměle udržována na úkor obecného prospěchu národohospodářského. Avšak mezi nesocialistickými národohospodáři není dnes o tom sporu, že řemeslnictvo (maloživnostnictvo)

a) tvoří stále ještě značný díl průmyslového obyvatelstva v národě,

b) tvoří jádro samostatného středního stavu v městech, jehož nelze, jak se Schmöller domníval, prostě nahraditi novým středním stavem úřednictva a dělnictva, byť i lépe placeného, zato však hospodářsky a politicky závislého, i je tedy zachování středního samostatného vyrábělstva průmyslového jako rolnického v zájmu sociální rovnováhy;

c) kdežto u velkopřemyslu i aristokracie dělnictva vždycky je nesamostatná a závislá a záhy dosahuje nepřekročitelného vrcholu své hospodářské existence, u řemeslníka je samostatné usazení se teprve počátkem hospodářského rozvoje a je dána možnost sociálního vzestupu do vyšších vrstev průmyslového podnikání vlastní schopností a energií ne-li hned v první, tedy ve druhé či třetí generaci.

d) Konečně řemeslnictvo reprezentuje sumu technických vědomostí a zručností i výrobních kapitálů generacemi naslňádaných, je vychovávatelem cvičených pracovních sil všeho průmyslu, znamená svou početností též

nemalou spotřební sílu i daňovou poplatnost, třeba i poměrně naproti dělnictvu s jedné a velkopodnikatelstvu s druhé strany klesající.

e) Též není zallačování řemesla ani tak obecné, ani tak rychlé, jak bylo se domníváno, a příčinou jeho není vesměs jen lepší technika nebo organisace výroby, nýbrž druhdy jen převaha kapitálová.

V. Není tedy platné příčiny, proč by také drobné výrobě průmyslové nemohla býti poskytnuta ochrana a podpora ve státě moderním, který vzdav se dřívější liberalistické negace a pasivity ohledně konání hospodářského, provozuje též vydatnou ochrannou politiku celní, agrární, dělnickou a pod.

Bude tedy sice úkolem správné politiky průmyslové, v zájmu zvýšení produktivnosti práce a zvětšení množství vyrobených statků usnadňovati a podporovati přechod od výrobních forem méně dokonalých k dokonalejším, s druhé strany však též o to pečovati, aby se tento vývoj dál se všemožným šetřením stávajících existencí, bez náhlých převratů, nastřádané výrobní kapitály a zručnosti širokých vrstev vyrábětelstva znehodnocujících, dle slov Philippovichových způsobem co nejprospěšnějším pro celek a co nejméně škodlivým pro jednotlivce. Odtud někteří rozdělují průmyslovou politiku v širším smyslu v

a) politiku maloživnostenskou, t. j. ochranu průmyslové malovýroby proti soutěži velkovýroby alespoň v těch oborech, kde její zachování je technicky možno a sociálně žádoucí,

b) průmyslovou politiku v užším smyslu, t. j. všeobecnou, přímou i nepřímou, podporu průmyslové velkovýroby.

§ 12. Stanoviště průmyslových závodů.

I. Poněvadž průmyslová výroba není na určitá přirozená stanoviště daleko tou měrou vázána, jako výroba zemědělská, shledáváme u ní netoliko nanejvýš nerovnoměrné rozdělení dle zemí, nýbrž i daleko rozmanitější seskupování se dle rozličných hledisek uvnitř téhož obvodu hospodářského a druhdy záměrné přesídlení průmyslu, když výhodnost původního stanoviště přestala. Byvši v prvotných dobách vůbec místně roztržštěna po jednotlivých uzavřených domácnostních hospodářstvích, došla průmyslová výroba vzrůstem dvorů a sídel vrchností světských i duchovních a později zvl. vývojem